

האם חרקים בפירות בטלים ברוב?

הרב יצחק דביר

התורה אסרה לאכול כל בעל חיים שאינו טהור, ובכללם כל השרצים, התולעים, הזוחלים, המימיים, והמעופפים: "וכל השרץ השרץ על הארץ שקץ הוא לא יאכל"¹. התורה ייחסה חומרה רבה לאיסור זה, כיון שהוא מצוי מאוד במזון מן הצומח², והקדישה לו מספר רב של איסורים³.

כאשר אנו דנים בספיקות בענייני חרקים, אנו מדברים במושגים של ספק דאורייתא, ולכן מחמירים בו ביותר. אמנם כאשר החרקים מעורבים בתערובת הרי הם אסורים מדרבנן (כפי שיבואר להלן), ושם אפשר לצרף קולות נוספות ולהקל בקלות יותר. לכן חשוב לדון אימתי החרקים נחשבים כמעורבים ואסורים מדרבנן בלבד.

כלל נקוט בידינו בדיני תערובות שכאשר מעורב דבר איסור בהיתר, האיסור בטל אם יש בתערובת שישים כנגדו (ואם התערובת יבשה ולא בושלה יחד עם האיסור – מספיק שיהיה בתערובת פי שניים כנגד האיסור על מנת שהתערובת כולה תהיה מותרת).

השולחן ערוך⁴ פסק "כל מיני פירות שזרען להתליע כשהם מחוברים, לא יאכל עד שיבדוק הפרי מתוכו שמא יש בו תולעת". מכאן מבואר שלא כל תולעת בפרי נחשבת כתערובת ובטילה בו, אף כאשר ישנו ספק האם בכלל ישנה תולעת בפרי. למעשה יש לחלק את סוגי החרקים לכמה קבוצות:

א. חרקים שאינם ניכרים ומעורבים במאכל

כאשר החרקים אינם ניכרים במאכל ואין אפשרות להוציאם הם מוגדרים כתערובת לכל הדעות, ומן הדין הם בטלים במאכל. אמנם, חכמים גזרו שאף כאשר דבר איסור בטל בשישים, כאשר מדובר בדבר שלם כברייתו, הרי הוא חשוב ואינו בטל כלל, וכן פוסק השולחן ערוך⁵: "בריה, דהיינו כגון נמלה... אפילו באלף לא בטל". אם כן, כאשר ידוע לנו בוודאות שישנם חרקים בפירות – הם וודאי אסורים, אך איסורם מדרבנן.

1. ויקרא יא, מא.

2. פר"ח יו"ד י"ד.

3. מכות דף ט"ז ע"ב.

4. יו"ד פד, ד.

5. יורה דעה, ק, א.

יש מן הפוסקים הסוברים שכאשר האיסור קטן ביותר גם כאשר הוא 'בריה' הוא בטל במאכל, משום שהטעם שבריה אינה בטילה הוא משום חשיבותה. על אף שלהלכה פסק השולחן ערוך שבריה אינה בטלה כלל⁶, יש שצירפו דעה זו כאשר ישנן סיבות נוספות להקל⁷.

כתבו הפוסקים שדין 'בריה' שאינה בטילה לא נאמר אלא כאשר בוודאות ישנם חרקים בתערובת, אבל כאשר יש לנו ספק בכך, אף כאשר פעמים רבות ישנם חרקים בפירות, הפרי אינו אסור, משום שאיסור 'בריה' אינו אלא מדרבנן ו'ספק דרבנן לקולא'⁸. אמנם, כאשר הפרי או הירק מוחזק בתולעים נחשב כאילו יודעים בוודאות שיש בו תולעים⁹, והוא אסור¹⁰.

גם כאשר כעת האיסור אינו ניכר, כאשר ישנה אפשרות לעשות פעולות מסויימות על מנת לזהות ולהוציא את האיסור, כתב הרמ"א¹¹: "וכל איסור שמבטלים בששים, אם מכירו צריך להסירו משם אף על גב דכבר נתבטל טעמו בששים. ולכן אם נפל חלב לתוך התבשיל ונתבטל טעמו בששים, צריך ליתן שם מים צוננים וטבע החלב להקפיא ולצוף למעלה על המים, ויסירו משם, דמאחר דאפשר להסירו הוי כאילו מכירו וצריך להסירו משם". אם כן מבואר שכאשר אפשר להוציא את האיסור, גם כאשר לשם כך צריך

6. הבית יוסף בסימן ק מביא שכמה ראשונים הביאו בשם הר"ש שאע"פ שאמרו חכמים שבריה אינה בטלה, כאשר היא מעורבת במאכל הגדול ממנה קרוב לאלף פעמים הרי היא בטלה מרוב קטנותה. וכן פסק הרשב"א בתורת הבית בית ד שער א. אמנם הבית יוסף שם הכריע שלא כדיעה זו וסיים "ולענין הלכה כיון שהתוס' והרא"ש והר"ן מסכימים לאסור, וגם דעת הר"ף והרמב"ם נראה כן מדלא הזכירו דבר זה – הכי נקטינן".

במשכנות יעקב סימן לא הביא היתר דומה, שכאשר התולעים קטנות ביותר לא שייך לומר שהן חשובות, והן בטלות בתערובת.

7. כך מבואר בערוך השולחן שם, וכן כתב בשו"ת רב פעלים ח"ד יו"ד ח. בערוך השולחן שם צרף גם את דינו של המשכנות יעקב לזה על מנת ללמד זכות על אלו שאינם בודקים את התולעים מן הקמח, וצרף זאת להיתרים נוספים. וכן גם בשו"ת מנחת שלמה ח"ב סג צרף היתר זה להיתרים נוספים על מנת להתיר לבתי מלון להגיש ירקות בצורה כזו, כאשר ישנו חשש שאם יימנעו מהגשתם יאבדו את פרנסתם. ועיין עוד בפרמ"ג סימן פ"ד א"א ל"ה שהביא שדעת הגדול מרבבה להקל בכך, והוא דחה דבריו והחמיר.

8. ט"ז שם ס"ק א, איסור והיתר הארוך כה, יג.

9. כך מבואר ממה שאסר השו"ע בסוף סימן קד ירקות שנמצאו בהם ג' תולעים, ואע"פ שמסתבר שפעמים רבות אחר הבישול הדבר יוגדר כתערובת לכל הדעות, ובפרט שגם הרמ"א בסימן פד, ט הסכים עם דין זה, אע"פ שלקמן יובא שלדעתו כאשר אי אפשר להפריד את מאכל האיסור המאכל נחשב כתערובת.

10. ואם כן אין בכך נפקא מינה, שהרי כאשר הפרי אינו מוחזק בתולעים אין צורך לבדוקו בכל מקרה אפילו אם אינו נחשב כתערובת.

11. יו"ד צח, ד.

להשתמש באמצעים חיצוניים, אסור לאוכלו כך¹². ולכן פשוט שאין להתיר בשום אופן מאכל שמעורבים בו חרקים כאשר ישנה אפשרות להוציאם מן המאכלים על ידי ניפוי, בדיקה או נקיון בשפשוף וכדומה.

א"כ למעשה מבואר שכאשר אפשר להוציא את החרקים מן המאכל, או כאשר המאכל מוחזק בחרקים – אין היתר לאוכלו. אך כאשר המאכל אינו מוחזק בחרקים – ניתן לסמוך על כך שהם בטלים בו, אך כאשר ניתן להפרידם מן המאכל ישנה חובה לעשות זאת.

ב. חרקים הניכרים ואפשר להפרידם

דין 'ביטול בשישים', אינו אלא כאשר האיסור מעורב בהיתר, דהיינו שהוא אינו ניכר בפני עצמו ואין אפשרות לזהות מהו האיסור ומה ההיתר¹³. וכן כתב הרשב"א¹⁴:

"דכל איסור ניכר ושהוא בעין אפי' דבר מועט בתוך היתר מרובה ואפילו באלף לא בטיל. דאילו חתיכת נבלה ניכרת שנתערבה בתוך אלף חתיכות של היתר אפי' חתיכה שאינה ראויה להתכבד. אין אומרים שתהא מבוטלת בשאר. שהרי נכרת היא וצריך לחפש אחריה ולסלקה".

כלומר, דין ביטול ברוב לא נועד לפטור את האדם מלחפש ולמצוא את התולעים, ואפילו כאשר על מנת למצואם נזקקים לפעולות נוספות ולטרח¹⁵, ורק כאשר אין אפשרות

12. והנה מקורו של דין זה מאיסור והיתר הארוך כג, ט שכתב: "והשיב הראב"ן חלב שנפל לקדירה ונמס, אם יש שישים מצוה ליתן בו מים קרים לקרוש החלב ולהסירו", מלשון 'מצוה' מסיק החכמת אדם (נא, ב) שאין זו חובה גמורה מן הדין וכאשר הוצאת האיסור כרוכה בהפסדת המאכל אין חיוב להוציאו כאשר כרגע הוא אינו ניכר.

13. שו"ע יו"ד קט, א.

14. שו"ת הרשב"א, חלק א, רכה.

15. כך משמע מדעת הרשב"א שאפילו חתיכה אחת באלף צריך לחפשה, וכך מבואר מהשו"ע ביו"ד סימן פד יא שכתב שאשה שבדקה מתולעים ואחר בדיקתה נמצאו "תולעים המתליעים בתוך העלים שאינם נראים אלא לאחר שליכתן" אפשר להמשיך ולסמוך על בדיקתה, והטעם משום שדבר זה אינו פוגע בנאמנותה, אך מלשוננו משמע שהתולעת עצמה אסורה, ולא אמרינן שאין צורך לבדוק דבר זה כלל, ואינו נחשב כתערובת, אע"פ שעל מנת לזהותה צריך לשלוק את הירק. וכן מבואר ממה שכתב בסעיף ח' "יתנם לתוך מים צוננים, המתולעים יעלו למעלה ואח"כ יתנם בקדירת מים רותחים...". ועיין בשו"ת צמח צדק יו"ד ע' שכתב גם כן שבאיסורי אכילה גם כאשר אפשר בטורח גדול להסירו נחשב כאפשר להסירו. וכן בחכמת אדם כלל נא, א, בשפתי דעת פד לה. ובפרי תואר פד טו. לעומת זאת בערוה"ש ק, ז כתב שכאשר יש טורח גדול לחפש את האיסור הדבר נחשב כתערובת (ונראה שצריך דווקא טורח גדול, שהרי הבאנו לעיל מדברי ערוה"ש עצמו שאסר את התולעים שבחומץ הנראים לאור השמש), וכך הביא בספר בדיקת המזון כהלכה פרק ז' הערה 1 בשם הגרי"ש אלישיב והגרש"ז אויערבך. אך נראה שעל דעה זו יש לסמוך בשעת הדחק

למצוא את התולעת הרי היא בטילה ברוב (ונראה שצריך שאדם פרטי יוכל למצוא את התולעת באמצעים העומדים לרשותו, שהרי כל תערובת אפשר לזהות ולהפריד באמצעי מעבדה, ואם כן כאשר ישנם חרקים שגם על ידי התאמצות אין אפשרות לזהותם הרי הם מוגדרים כתערובת).

ג. חרקים ניכרים אך אין אפשרות להפרידם

כאשר החרקים ניכרים בפני עצמם (אפילו אם צריך לחפש אותם), אך אין אפשרות מעשית להפריד אותם מן הפרי – נחלקו הפוסקים האם דבר זה מוגדר כתערובת שיש בה 'ביטול ברוב'.

דין זה נתון במחלוקת ראשונים לעניין חמאה כשרה שיש חשש שמא מעורב בה חלב טמא. הרמב"ם¹⁶ כתב על כך:

ומקצת הגאונים אסרוה מפני צחצוחי חלב שישאר בה, שהרי הקום שבחמאה אינו מעורב עם החמאה כדי שיבטל במיעוטו, וכל חלב שלהן חוששין לו שמא עירבו בו חלב בהמה טמאה.

אם כן לדבריו, כאשר האיסור ניכר בפני עצמו הוא אינו בטל אפילו אם אין אפשרות להפרידו. ואילו הרשב"א¹⁷ חלק עליו וכתב:

הטעם שכתב הרב ז"ל באיסור החמאה מפני שהקום שבחמאה אינו מעורב עם החמאה שיבטל במיעוטו אינו מחוור כלל שהביטול ברוב דעלמא אינו מצד שהמיעוט מתערב בתוך הרוב... שכל שאין אתה יכול לברור דבר מתוך דבר אלו היית אוסר הרוב מפני המיעוט נמצא שאין המיעוט בטל אלא בכלול לח כגון יין או שמן וכיוצא בזה אבל חתיכה בחתיכות לא... כל שכן בקום שבחמאה שאי אתה יכול לברור אותו מתוך החמאה ולסלקו דרוב כל האיסורין המתבטלין ברוב בטלין בכיוצא בזה.

לדעת הרשב"א אם כן, כאשר אין אפשרות להפריד את האיסור מן ההיתר הוא בטל ברוב, גם כאשר האיסור ניכר בפני עצמו.

בלבד, שהרי מרוב הראשונים והאחרונים אין נראה כך, ועוד שלקמן מבואר שגם כאשר אי אפשר להפריד את האיסור יש הסוברים שאינו בטל.

16. מאכלות אסורות פרק ג הלכה טו.

17. תורת הבית הארוך בית ג שער ו.

במחלוקת הנ"ל קשה לדעת מה פסק השולחן ערוך¹⁸. אמנם אפשר ללמוד על דעתו מכך שפוסק בסימן קד¹⁹ שעכבר שהתפורר בתוך חומץ, אף כאשר אין אפשרות להפרידו – הוא אינו בטל ואסור לאוכלו, נושאי הכלים שם מבינים שדעת השולחן ערוך שדין זה שייך בכל האיסורים, וכתב הט"ז שטעמו "דכל ביטול הוא מצד שאינו ניכר, מה שאין כן כאן דניכר אלא שאי אפשר לבררו, ממילא לא מהני כאן אפילו שישים...", אם כן לדברי השולחן ערוך והנוקטים כשיטתו פוסקים אלו גם כאשר אין אפשרות מעשית להסיר את התולעים, אם הם ניכרים (גם אם צריך לחפשם כדי שיהיו ניכרים) אינם בטלים בתערובת והפרי אסור²⁰.

לעומת זאת הרמ"א (שם) פסק שאיסור זה נאמר בעכבר בלבד²¹, אבל שאר איסורים כאשר אין אפשרות לסננם יהיו בטלים בתערובת. אם כן משמע שדעתו כדעת הרשב"א שגם כאשר חתיכות האיסור ניכרות הן בטלות אם אי אפשר להפרידן²², וא"כ הוא הדין שחרקים שאין אפשרות מעשית להפרידם נחשבים כמעורבים במאכל.

סיכום

ברוב הפירות, הירקות וירקות העלים אפשר לזהות את התולעים שעליהם (כאשר יודעים כיצד לזהותן), ואת רובן המוחלט אפשר אף להוציא על ידי נקיון. ולכן לכל הדעות דבר זה אינו נחשב כתערובת כלל, והתולעים אינם בטלים במאכל.

כאשר אין אפשרות להוציא את התולעים מן הירקות והפירות, הם נחשבים כמעורבים במאכל (וכאשר הם ניכרים לעין בפני עצמם יש בכך מחלוקת), ואם כן מן הדין יכולים הם להתבטל ברוב, אלא שחכמים גזרו ש'בריה' אינה בטלה. כאמור, יש שהקילו בתולעים קטנות ביותר שאינן נחשבות כ'בריה'.

18. על אף שבבית יוסף ביו"ד קטו טרח ליישב את דברי הרמב"ם מקושיית הרשב"א, וקצת משמע שסובר כמוהו.

19. שו"ע יו"ד קד, א.

20. כך דעת הט"ז שם, והביא שכך נראית דעת התוס' והר"ן, וכן הסכימו למעשה הפר"ח שם ס"ק ג' והפרי תואר ס"ק ב'.

21. משום ששמונה שרצים מתחייבים עליהם בכעדשה החמירו חכמים להחשיבו כדין בריה.

22. וכך גם דעת מהרש"ל והב"ח וכן דעת הש"ך שם, והחוות דעת ס"ק א. וכך משמע גם מאיסור והיתר הארוך לג, ט. וכך פסק גם ביד יהודה קד, ד, וכך משמע דעת ערוה"ש יו"ד קז. ובשו"ת צמח צדק יו"ד ע האריך בכך והתיר על פי זה את התולעים שבקמח שבזמנם היה אפשר להפרידם בטורח גדול בלבד.